

OBITELJ KROZ POVIJEST

Dr Anton BENVIN

Uvod

Čovjekov put kroz povijest zapravo je put njegove obitelji, te koline, škole i doma čovječanstva, kroz prostor i vrijeme. Jedva se koja druga čovječanska ustanova može, zbog svoje drevnosti, izvornosti i trajne perspektivnosti mjeriti s obitelji.

I zato govoriti o obitelji kroz povijest pomalo je preuzetan potvrat: kako bi naša misao i riječ bile kadre obuhvatiti sve što je ljudska obitelj tijekom prošlosti na svom putu srela, vidjela, iskusila? Toga je zacijelo moralo biti toliko da »kad bi se sve napisalo redom, mislim da ne bi ni u cijeli svijet stale knjige koje bi se mogle napisati« (Iv 21,25).

Ovo dakle nije ni studija ni iscrpan (enciklopedijski) članak, a ni cjelovita radnja, nego samo pokušaj da se slušateljima osvijetle i dočaraju neke temeljne linije kretanja obiteljske ustanove kroz vjekove, i težnja da se istaknu momenti koji su za nas od osobitijeg interesa ili su se u povijesnom razvitku pokazivali važni i životni.

Izlaganje ima tri dijela: 1. Obitelj u povijesti čovječanstva općenito, 2. Obitelj u povijesti kršćanske ere, 3. Obitelj u suvremenom svijetu.

I. OBITELJ U POVIJESTI ČOVJEČANSTVA OPCENITO

A. Obitelj kao prapojav čovječanstva

Kako za ženidbu ili brak, tako se i za obitelj može reći da je prapojav ljudskog roda. Počeci joj se gube u neodgonetljivim daljinama prapovijesti čovječanstva. Ne samo da je ustanova braka, sjedinjenja muža i žene u jedinstvenu životnu zajednicu, obitelj, opisana na prvim stranicama Biblije (Post 1-2) nego i etnolozi odreda ističu kako je »porodični život u smislu trajne povezanosti od više generacija... originalna ljudska tvorevina. Ona je univerzalna jer svi danas živi narodi imaju porodični život. Osim toga, i svi izumrli narodi za koje znamo

¹ V. St. ERLICH, *U društvu s čovjekom. Tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina*. Zagreb, 1968, 151. J. F. THIEL, *Kulturanthropologisches zur Institution der Ehe*, u: *Concilium* 6, 1970, 307 (njem. izd.).

živjeli su u porodici«¹ te je »u prošlosti imala istu ulogu kao i danas, usprkos različitim oblicima«,² tako da je »čovjek tako reći porodično biće«.³

Evolucionistički pokušaji tumačenja nastanka obitelji (npr. u J. J. Bachofena ili L. H. Morgana) ostaju u domeni pukih hipoteza. Naknadna istraživanja na terenu opovrgla su mnoge apriorne postavke, kao npr. onu o institucionaliziranom (agamnom) promiskuitetu na početku, koji nije nigdje potvrđen ili dokazan.⁴ Nego, tendencije koje su u čovječanstvu univerzalne možemo identificirati s čovjeku urođenim tendencijama.⁵

B. Tipovi obitelji

Ako je postojanje obitelji kao takve (tzv. biološke, nuklearne, supružničke obitelji — conjugal family) općenita i jedinstvena datost od iskona, oblici u kojima se ženidba i obitelj u čovječanstvu pojavljuju raznoliki su. Ponajčešće se obitelj javlja kao monogamna (jednobračna) zajednica jednog muža s jednom ženom. Poznata je svim kulturama, i danas je u svim zajednicama u velikoj većini.⁶

Međutim, uz nju se javlja u raznim sredinama i poligamna obitelj, obično poliginijska, zasnovana na braku jednog muža s više žena, a vrlo rijetko i poliandrijska obitelj, zasnovana na braku jedne žene s više muškaraca.⁷ Poligamnu obitelj nalazimo nadasve u diferenciranim kulturama gdje njenu nastanku pogoduju složena privreda i drugi faktori (potreba ženske radne snage, prestiž muža, želja za brojnim potomstvom). Ponajčešće imaju više žena plemenski poglavice i uglednici.⁸

Kad je riječ o oblicima obitelji, možemo još spomenuti leviratsku i sororatsku obitelj. U leviratskoj je djever dužan oženiti udovicu umrlog svog brata; poznata je Izraelu (usp. Post 38,6-11; Pnz 25,5-10; Mk 12,18-23). U sororatskoj udovac ima pravo oženiti sestru ili rođakinju svoje pokojne žene.⁹ Povijest znade i za incestnu obitelj, zasnovanu na braku između brata i rođene sestre; uobičajena je kod nekih naroda u kraljevskim i aristokratskim obiteljima (danas na Havajima, u Zapadnoj Africi, a nekad kod Inka u Peruu ili u starom Egiptu).

S obzirom na kriterij vodstva i predstavljanja, obitelj je patrijarhalna (srodstveno patrilinearna, stambeno patrilokalna) kad u

² V. St. ERLICH, n. dj., 158.

³ V. St. ERLICH, n. dj., 151.

⁴ R. BOCCASSINO, *Le teorie evoluzionistiche sull'origine della famiglia e i dati positivi della etnologia*, u: *Enciclopedia cattolica* 5, 986; J. F. THIEL, n. mj.; V. St. ERLICH, n. dj., 348.

⁵ Usp. V. St. ERLICH, n. dj., 147.

⁶ V. St. ERLICH, n. dj., 158: »Čak i tamo gdje se smatra da je poligamija poželjnija... Nisu poznate zajednice kod kojih je postotak poligamnih brakova veći od pet.«

⁷ Slučajevi poliandrije mogu se na prste nabrojiti: pleme Toda u južnoj Indiji, Vahima u Istočnoj Africi, neke skupine Eskima, neke skupine na Tibetu. Usp. R. BOCCASSINO, n. čl., 987; V. St. ERLICH, n. dj., 162.

⁸ Usp. J. HAEKEL, *Familie* (religionsgeschichtlich), u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 4, 8—9.

⁹ Za naše krajeve: M. S. FILIPOVIĆ, *Levirat i sororat kod Srba, Hrvata i Arbanasa* (Rad vojvođanskih muzeja), 1960.

njoj glavnu ulogu igra otac (djed); nalazimo je poglavito u stočarskih naroda (npr. Semita, Indoevropljana, Južnih Slavena, Šiptara) ili m a t r i j a r h a l n a (srodstveno matrilinearna, stambeno matrilokalna) kad u njoj glavno mjesto pripada majci; nalazimo je osobito u ratarskih naroda, a gotovo je uvijek monogamna; ili pak s a m o s t a l n a obitelj gdje muž i žena s djecom žive zajedno ali odvojeni od drugih rođaka; u suvremenoj kulturi ona prevladava sve više i više, a s obzirom na zajedničko odlučivanje i vođenje poslova zovu je i sinkratskom ili partnerskom obitelji.

Konačno, s obzirom na sociološku okolinu (ekologiju) obitelj može biti nomadska, polunomadska, seoska, polugradska, gradska itd.

C. Izvanjska uvjetovanja obitelji u povijesti

Mnoge su se promjene zbile u međuljudskim odnosima od prapovijesti do danas, u društvenom, privrednom, kulturnom, političkom pogledu. Te su promjene duboko zadirale i u obiteljsku stvarnost.

Među raznim izmjenama u prošlosti treba, čini nam se, izdvojiti poglavito dva čovjekova pomaka ili prekoračenja u sposobnosti razvijanja vlastitog okoliša ili ovladavanja sredstvima proizvodnje. To su dvije »revolucije«, utjecaje kojih susrećemo i mi danomice na svakom koraku.

Prva, tzv. n e o l i t s k a revolucija, nastala je onda kad je u mlado kameno doba ljudima pošlo za rukom: izraditi ingeniozno složen alat (oruđe i oružje, npr. sjekiru), uzgojiti veći broj korisnih biljaka (npr. žitarice, voćke, povrće), pripitomiti neke domaće životinje (npr. ovcu, kozu, goveda, konje, svinje, pse), osnovati prva stalna naselja (selo, grad). Time se čovjek od dotadašnjeg skupljača, lovca, litalice afirmirao kao radnik, ratar, seljak, građanin (kao homo faber, homo agricola, homo civis). Spomenuti su se iznalasci i dostignuća stali brzo širiti ne samo u prvo susjedstvo nego i u udaljenije krajeve, pa je novonastalo stanje postepeno zahvatilo velika prostranstva.

To se epohalno prekoračenje dogodilo negdje prije osam do deset tisuća godina na području današnjeg Bliskog Istoka (Mala Azija, Sirija, Mezopotamija, Egipat), gdje će biti domovina i velikim kulturno-političkim silama, državama i civilizacijama, kao što su: sumerska, egipatska, hetitska, babilonska, asirska, grčka, rimska.

Neolitska je revolucija stubokom promijenila i unaprijedila uvjete čovjekova života. Neki smatraju da od tada pa do mašinske ili industrijske ere nije na svijetu bilo tako velikih promjena u svim oblastima života i djelovanja kao u neolitskoj revoluciji.¹⁰ Čovjek je prekoračio svoj prvi »apsolutni« kulturni prag i stao na razinu na kojoj će se zadržati sve do izuma stroja.

No, zbog razmjerno slabog poznavanja stanja obitelji u doba prije neolitika, gotovo je nemoguće točno utvrditi u kojem su se smislu pomaci uvjetovani neolitskom revolucijom odrazili na fizionomiju i unutrašnje strukture obitelji.

¹⁰ V. St. ERLICH, n. dj., 32—44.

Za razliku od tog prvog uspona — koji ipak do dana današnjega nije zahvatio sve narode na zemlji (npr. neki australski domoroci žive na stupnju paleolitika) — drugo prekoračenje kulturno-civilizacijskog praga dogodilo se u novom vijeku, izumom stroja i razvojem industrije. To je tzv. **i n d u s t r i j s k a** revolucija.

Ova se revolucija proširila silovito brzo. Vele da je nekoć alfabetu trebalo oko dvije tisuće godina da od Bliskog Istoka, gdje je nastao, stigne do Skandinavije, a u eri industrijalizacije Japanu je od sredine prošloga stoljeća trebalo samo nekoliko desetljeća da tehničkom i proizvodnom snagom dostigne, pa čak i prestigne, neke velike svjetske države; u naše pak dane plastičnim masama, električnim uređajima, tranzistorima trebalo je tek nekoliko godina da običu više-manje sav svijet. Industrijalizacija je pojav svesvjetskih razmjera, poprište joj je globus. Njome je čovjek prekoračio svoj drugi »apsolutni« prag i ušao u prostor automatizacije.

Cinioci industrijske revolucije jesu: tehnika, kojoj su sredstvo stroj ili automat a pozornica zbivanja tvornica i grad; zatim, razni misaoni tokovi, kao npr. humanizam, sekularizam — mjesto tradicije glavni izvor spoznaje postaje pokus i kritičko umovanje; konačno, izrazito trgovačko-potrošačko planiranje i poslovanje.

Taj snažni »revolucijski« proces počeo je u Engleskoj u drugoj polovici 18. stoljeća izumom parnoga stroja i mehanizacijom tekstilne proizvodnje. Iz Engleske se pokret brzo proširio u sjeverozapadnu i srednju Evropu te Sjevernu Ameriku. Revolucija napreduje i dalje, i to višestruko: po svemu svijetu proizvodnja raste, sposobnost proizvodnje stalno se usavršava, a to povećava slobodno vrijeme, suzbija elementarnu bijedu i siromaštvo stanovništva.

Industrijsku revoluciju s pravom smatraju odlučujućim biljegom suvremenoga svijeta. Zahvaljujući svojoj tehničkoj moći, uspio je čovjek nedavno prijeći i prag vlastite domovine u svemiru, Zemlju, te svojim uređajima doseći planete Sunčeva sistema, štoviše, vlastitim se nogama spustiti na tlo samoga Mjeseca.

Neki moderni antropolozi (kao A. Gehlen) drže da je industrijskom revolucijom nastupila u čovjekovu življenju i kulturi takva promjena kakva se može usporediti samo s onom iz prapovijesti, kad je čovjek od litalice postao stanovnik naselja i spretni obrtnik.

Razumljivo je da su te dvije povijesne promjene zadržle duboko i u svijet obitelji. Dakako, između njih imade također mnogo manjih posrednih pomaka koji su znatno utjecali na uvjete, unutarnju životnu strukturu i samu fizionomiju čovjekove porodice. Jer, na obitelj stalno djeluju i praktične (društveno-privredno-političke) prilike i idejne (kulturno-religijsko-filozofske) postavke i gledanja. Dosta je, s jedne strane, sjetiti se velikih osvajanja (Aleksandra Velikog, Rimljana, Arapa), seobe naroda (pri kraju starog i na početku srednjeg vijeka), otkrića novih kontinenata (Amerike, Australije, Oceanije), a s druge strane, filozofske slike čovjeka, društva, obitelji u antiknom robovlasničkom i ranokršćanskom svijetu, pa u srednjem vijeku, kršćanskom i izvankršćanskom (npr. islamskom), osobito pak u suvremenom pluralističkom internacionaliziranom svijetu.

Nastaje pitanje: kako se sve to odrazilo na našu obitelj? Kakav je razvojni i preobrazbeni put obitelj prešla kroz vjekove?

Da bolje shvatimo suvremenu obitelj u svom narodu, treba da kratko izložimo ključne čimbenike koji su na nju — posebno od početka kršćanske ere — čas više, čas manje djelovali.

Ali prije toga sažet ćemo glavne misli u nekoliko općenitijih konstatacija:

1) U svih naroda brak, plodnost, obitelj podređeni su stanovitim normama, što znači da ženidba i porodični život nisu u čovječanstvu proizvodnja, nego normirana veličina.¹¹

2) Iako je rastavljivost braka mnogogdje prihvaćena i dosta raširena pojava, rastave brakova razmjerno su rijetke. Idealan je stabilan brak, koji traje doživotno.

3) Želja za potomstvom živa je u obiteljima svih plemena i naroda. Djeca su posvuda voljena i velika vrijednost. Djeca oživotvoruju osobnu važnost roditelja: ponegdje npr. muž postaje punopravan član plemena tek onda kad rođeno dijete može nazvati svojim vlastitim djetetom; djeca ostvaruju i vrijednost plemena ili naroda, jer potomstvo ovjekovječuje obiteljski rod, produljuje djelo i život predaka; po nekim shvaćanjima predak živi dok mu je živ rod, kad rod ugasne, umre i predak. Rađanje djece je sveta stvar.¹²

4) Obitelj potkrepljuje vezu sa zajedničkim praroditeljem. Ta se veza u nekih naroda izvodi po očevoj strani (patrilinarno srodstvo: npr. u Semita, Indoevropljana i općenito stočara), a u drugih po majčinoj strani (matrilinarno srodstvo: općenito u ratarskih plemena). Cijeni se da je patrilinarnih plemena na zemlji nešto više od matrilinarnih.¹³ Povezanost s precima utemeljuje ne samo krvno nego također i društveno, privredno pa i religiozno jedinstvo suplemenika. Stovanje predaka veoma je rasprostranjeno (npr. u Africi, Kini, u starom Rimu, u dinarskih plemena).

5) Za uspijevanje i razvitak obitelji vrlo je važno i mjesto stanovanja (kuća, ognjište, posjed, nasljedstvo). Povijest znade za nekoliko kriterija izbora zajedničkog prebivališta: ako se stanovanje ravna po ocu, obitelj je patrilokalna, ako po majci matrilokalna, ako živi samostalno, obitelj je neolokalna.

II. OBITELJ U POVIJESTI KRŠĆANSKE ERE

Kršćanstvo nije »stvorilo« nove obitelji, nego je preuzelo postojeću u okolišu gdje se pojavilo. Tako, u Palestini kršćani su zatekli židovsku, a u Rimskom Carstvu, općenito govoreći, helenističku (grčku, rimsku, mediteransku) obitelj onoga vremena.

Ovdje ćemo se zadržati malo više na helenističkoj, pretkršćanskoj i ranokršćanskoj obitelji, ponajviše zato što je ona u kasnijoj povijesti naše kulture odigrala značajniju ulogu.

¹¹ J. F. THIEL, n. mj.

¹² J. F. THIEL, n. čl., 308—310.

¹³ V. St. ERLICH, n. dj., 173.

U staroj Grčkoj i Rimu susrećemo dva tipa obitelji: veću i manju. Veća je zapravo porodična zadruga, utemeljena na zajedničkom podrijetlu, stvarnom ili fiktivnom, gdje su članovi međusobno povezani imovinskim, privrednim, vjerskim, političkim ili aristokratskim vezama. U manju obitelj spadaju redovno roditelji sa svojom djecom, a pridružuju im se ponekad još djedovi, stričevi, bratučedi i nećaci.¹⁴

1. Starogrčka obitelj

Povijest obitelji stare Grčke dosta je složena. Uza sve poznavanje grčkih starina, pravo se stanje u obitelji drevnih Helena (čak i Atenjana klasičnog doba) teško daje utvrditi.

Homer poznaje obitelj, kućanstvo, dom (oikos), kojemu osim djece pripadaju i robovi. Oženjeni sinovi ostaju u očevoj kući, kao na primjer pedesetorica Prijamovih sinova i dvanaest kćeri; ali ima i sinova sa samostalnim domaćinstvom.¹⁵ Otac je u toj obitelji glavar (oikoio anaks); on slobodno raspolaže imutkom a gospodar je i žene i djece. U velikim porodicama kućeglavar ima pravo na život i smrt čeljadi svoja doma. Žena je međutim poštovana i stalno navezana na oca ili supruga ili sina (kao npr. Penelopa). Žena se ne udaje protiv svoje volje.¹⁶

U Grčkoj klasičnog doba obiteljska je stanica oikos — dom, kućanstvo, koje obuhvaća roditelje i djecu. Oikos je u isti mah životna i kulturna zajednica: tu je otac i glavar kuće i svećenik. Obitelj klasičnog doba znatno se razlikuje od Homerove obitelji: čini se da Atenjani nisu nalazili mnogo zadovoljstva u obiteljskom životu, preče im je znalo biti poslovno putovanje, trgovina, politički život. I položaj se žene pogoršao: u Ateni se žena nije brojila među građane (polites), nego u žitelje bez građanskih prava (aste), za koje se brine njihov kyrios (gazda), muž ili otac. Blijedi i suradnja i skladnost među supruzima, iako ne iščezava potpuno.¹⁷

Nasuprot tome, u helenističko vrijeme sve se više utvrđuje uvjerenje da je ravnopravnost muža i žene uvjet za skladan brak, kao i da žena u braku ispunjava svoju pravu vlastitost i vrijednost, što sve iziskuje monogamiju.¹⁸

Od grčkih je filozofa obitelji pravu važnost pridavao Aristotel. Po njemu je javno društvo bez obitelji nezamislivo. Naprotiv, Platon ju je manje cijenio i davao prednost stanovitom »komunizmu«, dok su Epikur, Zenon, sofisti i cinici zabacivali obitelj.¹⁹

14 J. GAUDEMET, *Familie*, u: *Reallexikon für Antike und Christentum* 7, 286—358, поближе 301—302. Pokušaji da se kronološki utvrdi ovisnost ili izvedenost prvog tipa od drugoga nisu uspjeli. Čini se da od drevnih vremena oba tipa koegzistiraju; samo što u pojedinim društveno-političkim trenucima čas prevaže jedan, a čas drugi tip.

15 Usp. Homerovu *Ilijadu* 6, 314—315 (v. J. GAUDEMET, n. čl., 305).

16 Usp. J. GAUDEMET, n. čl., 306.

17 J. GAUDEMET, n. čl., 316.

18 K. THRAEDE, *Frau*, u: *Reallexikon für Antike und Christentum* 8, 206.

19 A. M. MOSCHETTI, *Famiglia. La famiglia nella storia della filosofia*, u: *Enciclopedia filosofica* 2, 259—261.

2. Starorimska obitelj

Kako rekosmo, i stari je Rim poznavao manje i veće obiteljske zajednice. Velika porodica (*gens*) doživljava svoj zlatni vijek u starije doba prije razvitka grada, dok u carsko vrijeme gubi na značenju. U staro je doba rimska obitelj bila upravljena na oca (*pater familias*), koji je u kući jedini nosilac prava; žena mu je *in manu*, a sinovi, dok je god otac na životu, *in potestate*. *Pater familias* ima skoro apsolutnu vlast nad svojima: o primanju rođenog djeteta odlučuje on, smije ga odbaciti, izložiti, prodati, čak i ubiti.²⁰ Žena, *mater familias*, partnerka je mužu i dama u kući, ali je mogla od njega biti otpuštena (i bez navođenja razloga).

Moral stare ratarske rimske kulture (kojoj je oličenje npr. jedan Cincinnatus), zasnovan na jedinstvenoj obitelji, bio je obilježen čvrstom sklopljenošću supružničkog života, vjernošću duhu predaka, podređenošću žene mužu koji je predstavljao u kući vlast Lara; ali s vremenom, kako se država širila a supruzi i sinovi sve češće izbivali radi ratovanja ili trgovanja, u obitelj prodiru strana gledanja, i ona se iznutra mijenja, podliježući utjecaju individualizma. Nadolazi kriza opće raskalašenosti.

Za sklapanje ženidbe običavali su stari Rimljani obaviti religiozni obred (s *confarreatio* — prinosom pirova kolača bogovima), ali pomalo se pučanske stranke vezuju jedino bračnom ljubavlju (*affectio maritalis*), izraženom obostranom privolom (*consensus*). Iako su tom braku patriciji isprva poricali valjanost, ipak se on afirmirao. Odumiranjem kućne tradicije razvila se svijest o čovjekovoj društvenoj naravi, po kojoj su svi ljudi ravnopravni jer su braća i građani istoga svijeta. Moral se tako odvaja od tradicionalne religije i sve više priklanja filozofsko-antropološkom razmišljanju o prirodnom zakonu (*lex naturalis*). Osobnost se počinje cijeniti kao osnovna bit čovjekova.²¹

U carsko doba nije za sklapanje braka bila određena posebna pravna forma. Dostajao je običan obostrani pristanak (*consensus*) popraćen zajedničkim stanovanjem (*cohabitatio*). Justinijanovo će zakonodavstvo postaviti važno načelo: »*Nuptias non concubitus sed consensus facit*«. ²² I taj će rimski zakon postati jedan od kamena temeljaca za leģislaciju u kasnija stoljeća.²³

B. Obitelj u prvim stoljećima kršćanstva

Ulazeći u svijet svojeg vremena, Crkva je, u skladu s načelom Inkarnacije, prihvaćala razne kulturne i društvene datosti narodâ s kojima je dolazila u doticaj. Željela je time poruku svoga naviještanja učiniti bližom i prihvatljivijom ljudima onoga doba. I, kao što apostoli nisu stvorili posve nov kršćanski izvorni jezik, tako nisu stvorili ni nove sociološke i kulturne »kršćanske« strukture, nego su preuzimali posto-

²⁰ Tom su apsolutizmu neku granicu postavljali »*mores*« i državno zakonodavstvo.

²¹ E. SCHILLEBEECKX, *Le mariage, Réalité terrestre et mystère de salut* (franc. prijevod), I, 209—215.

²² *Dig.* 35, 1, 15.

²³ E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 216.

jeće, trudeći se da u njih unesu nepatvoren sadržaj Kristove blagovijesti. »Sve socijalne strukture i institucije određene su kulturnim elementom. One su u biti pretkršćanske, kao što su to i svi ljudi, pa i mi.«²⁴

Tako je bilo i s obitelji. Kršćanstvo je preuzimalo obiteljsku ustanovu od određenih grupacija čovječanstva; a prihvaćajući je u onom stupnju razvitka u kojem bi je zateklo pri susretu unutar židovskoga, grčkoga, rimskoga ili istočnjačkoga svijeta, nastojalo ju je kršćanski osmisliti.

U postupnom vjekovnom procesu društveno-kulturna praksa Istoka i Zapada, prodahnuta evanđeoskom porukom, postepeno stvara nove idejno-teološke i životne eklezijalne forme oživotvorenja braka, što ga je upravo kršćanstvo uzdiglo na dostojanstvo sakramenta.²⁵

Prve su kršćane mnogostruke prilike trajno poticale da se u životu pridržavaju društvenih i kulturnih formi svog okoliša. Za Crkvu je stoga bilo naravno da njezini vjernici podliježu redovnom rimskom zakonodavstvu (dok se god nije kosilo s temeljnim postavkama vjere). Tako su se u pravilu smatrali valjanima oni brakovi koji su bili sklopljeni po važećim građanskim pravilima. U središtu pastoralne skrbi Crkve prema obitelji bilo je prvenstveno da se ženidbi i porodici dade živa kršćanska svijest a pojedinci odvrate od poganskog (osobito kulturnog) utjecaja, tj. da se očuvaju od ekstremnih heterodoksnih pogleda na brak (od gnostika, enkratita, montanista, manihejaca i sl.).

U prvim stoljećima, dakle, ženidba je zemaljska veličina s impliciranim moralnim, kršćanskim i crkvenim problemima.²⁶

Prvi zapisi o liturgijskoj (svećenikovo)j molitvi prigodom vjenčanja potječu istom iz 4. stoljeća, a čini se da su nastavak sinagogalne tradicije. Od 4. stoljeća dalje taj se običaj (*sub benedictione sacerdotis*) utvrđuje i sve više širi.

Svetost kršćanske ženidbe nije po tome ukorijenjena u nekom sakramentalnom (crkvenom) obredu vjenčanja — kako bismo to mi danas rekli — nego u krštenju. Pa je za dvoje kršćana sklopiti »crkveni« brak značilo vezati se normalnom privolom, koja je, u skladu s postojećim obiteljskim i građanskim pravilima, bračnu vezu činila valjanom.²⁷

To će stanovište još u 9. stoljeću zastupati rimski papa Nikola I u poznatom odgovoru Bugarima (*Responsum ad Bulgaros* »Ad consulta vestra«) kad piše:

»Sufficiat secundum leges solus eorum consensus, de quorum coniunctionibus agitur; qui consensus si solus in nuptiis forte defuerit, cetera omnia, etiam cum ipso coitu celebrata, frustrantur.«²⁸

24 E. HILLMAN, *Die Entwicklung christlicher Ehestrukturen*, u: *Concilium* 6, 1970, 315.

25 H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum etc.* 34, 1801; CIC, can. 1012, § 1.

26 Opširnije o tome (s bibliografijom): E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 219–228.

27 »La liturgie n'est rien d'autre qu'un cadre qui doit entourer les cérémonies familiales et civiles constituant le mariage proprement dit, et qui doit souligner la sainteté de l'union; elle est inspirée par des préoccupations pastorales et morales, et contient des prières demandant à Dieu d'accorder l'harmonie au mariage déjà conclu.« E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 224.

28 Pismo je pisano 13. studenog 866: H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum etc.* 34,

Na Zapadu dakle u prvom tisućljeću za pravovaljanu ženidbu dostaje sama privola mladenaca izražena u skladu sa zakonima određena društva.

Slično vrijedi otprilike i za područje Istočnog rimskog carstva, samo što se tamo zahtjev sklapanja braka pred crkvenim predstavnikom uvriježio već u 8. stoljeću.²⁹

Kakva je bila obitelj u otačko doba?

Tipičnu obitelj vide oci u manjoj kućnoj obitelji. Za tu zajednicu u kojoj žive skupa dvoje vjernih supruga, vrijede riječi Kristove: »Gdje su dva ili tri sabrana u moje ime, tu sam ja među njima« (Mt 18,20). Ako su supruzi Kristu vjerni, s njima je Krist, a gdje je on, tu nema mjesta Zlome³⁰; takva je obiteljska zajednica zapravo mala Crkva, prema riječima Ivana Zlatoustoga: kai hé oikía gar eklésía esti mikrà.³¹

Kakav je bio život svakodnevn u kršćanskim domovima? Na žalost, o životu i raspoloženju unutar kršćanskih obitelji prvih vjekova slabije smo obaviješteni nego o stanju u rimskim (poganskim) obiteljima. Pa se mnogi problemi koji nam se nameću glede obiteljskih institucija u ranom kršćanstvu mogu dodirnuti, ali ne i meritorno riješiti.

Kristovoj je i crkvenoj nauci odgovaralo u Rimskom carstvu to što je rimski brak po običaju i nasljeđu načelno bio monogaman. I Crkva je odlučno stajala uz njega.³²

Sigurno je kršćansko vrednovanje obiteljskih odnosa i uloga moralo biti dosta drugačije negoli je bilo pogansko-helenističko vrednovanje.

Supruzi su po bračnoj vezi tvorili zajednicu (*societas*). Iako kod pogana taj pojam nije nepoznat, ipak u kršćana dobiva nove dimenzije: nošen je vjernošću, uslužnošću, ljubavlju, jednakošću.

Kao u Pavla, hijerarhijski autoritet, ugled i vlast idu ocu. Ali, dok u Rimljana *pater familias* uživa gotovo bezgraničnu svest vlast u kući, s velikim pravima, a jedva kojom dužnošću, u kršćana je otac vezan dubokim ljudskim dužnostima.

Žena je mužu podređena (i to iz raznih razloga: zbog toga npr. što je u raju prva zgriješila, ili zbog svoje specifične prirode, ili zato što tako uči Apostol, i rimsko pravo također). Žena je mužu podređena, ali njegova prava nisu neograničena: žena nije sluškinja, ropkinja (*non ancilla*), nego većma sestra; ona muža svog poštuje pažnjom koja graniči s ljubavlju (*reventia quae vicina est caritati*).³³

Djeca su, po Augustinu, najveći dar obitelji, rađanje djece vrhovni je cilj ženidbe. Dok je stari Rim isticao očeva prava nad djecom (*patria potestas*), kršćanstvo naglašava radije njegove dužnosti i ljubav (*paterna pietas*).³⁴

Postavlja se pitanje: kolik je bio utjecaj kršćanstva na ženidbene i obiteljske običaje i zakonodavstvo prvih stoljeća? Da li se i koliko obi-

²⁹ E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 301—310.

³⁰ Tako npr. Tertulijan: tekst i analiza, E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 248.

³¹ *In Eph hom* 20, 6: PG 62, 143.

³² Uza svu vrijednost što je vide u braku, veće udvljenje iskazuju oci djevičanstvu, uzdržljivosti, udovištvu (Tertulijan, Ambrozije, Grgur Niški, Ivan Zlatousti).

³³ Poblize: J. GAUDEMET, n. čl., 346 i dalje.

³⁴ J. GAUDEMET, n. čl., 349—350.

telj pod utjecajem ranoga kršćanstva izmijenila? Na ta i slična pitanja, zbog nedostatka podataka i nedovoljno proučenih izvora, nije danas lako odgovoriti pouzdano. Iz pojedinačnih svjedočanstava nije dopušteno stvarati opće zaključke. Teško je odrediti kako je na kasnije zakonodavstvo carskog vremena o obitelji utjecala Crkva, a kako i koliko opće stanje, prilike i strukture u državi, koje su podlijegale stalnim promjenama, osobito otkako se prijestolnica prenijela u Carigrad, koji je bio stjecište mnogovrsnih, naročito istočnjačkih tijekova. Utjecaju kršćanstva treba svakako pripisati ograničenje rastave braka, protiv koje se Crkva oduvijek energično borila.³⁵

C. Obitelj u kršćanskom srednjem vijeku

I poslije svog pokrštenja zadržali su razni narodi, germanski na primjer, mnoge svoje običaje i poglede na brak. Dosta je vremena moralo proći dok je Crkvi uspjelo unijeti među Germane svoje gledište, uzeto iz rimskog prava, da se brak zasniva bitno na privoli (*consensus*). Kao kod mnogih drugih plemena, tako i u Germana ženidba je bila više pod nagodbu dvaju klanova negoli osobni ugovor između mladića i djevojke. Tom nagodbom mladić je od djevojičina oca ili skrbnika dobivao tzv. *mundium* (skrbništvo) nad mladom. Razni su klanovi imali, svaki svoje, ženidbene običaje, i svi su ih se nastojali pomno pridržavati da izbjegnu kasnije možebitne sumnje i neprilike. Kad je bila riječ o braku i obitelji, važnijom se smatrala njezina čvrstoća i trajnost negoli prilagodavanje stranim gledanjima i zakonima.³⁶

Kod Kelta, Angla i Saksonaca ženidba se u staro vrijeme smatrala nekim kupoprodajnim ugovorom: žena se davala kao kakva roba, a skrbnik je ili klan dobivao za nju odgovarajuću cijenu. Tek oko 11. stoljeća počelo se posvećivati više pažnje djevojičinu pristanku.

U većine novih naroda koji stupaju na poprište povijesti u prvom tisućljeću otac ima nad djecom veliku vlast: ima pravo izložiti je, prodati, odrediti sina za svećenika, prinuditi kćer na udaju i sl. Sin bi se od očeve vlasti emancipirao istom kad bi stupio u vojsku.³⁷

S vremenom su se prilike mijenjale i unapređivale i tako omogućavale drugačije odnose osoba u obiteljskoj zajednici.

D. Obitelj na slavenskom Jugu u srednjem vijeku

U vrijeme seobe naroda (6. i 7. stoljeće) Južni Slaveni stanovali su u zemunicama, koje su često bile međusobno povezane pokrivenim hodnicima, što pokazuje da je u njima morala boraviti veća porodična zajednica.³⁸ Stari su Slaveni već tada po svoj prilici živjeli grupirani u obiteljske zadruge.

³⁵ Usp. J. GAUDEMET, n. čl., 357.

³⁶ E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 228—231; E. HILLMAN, n. čl., 316.

³⁷ R. DANIELI, *La famiglia nel diritto romano e intermedio*, u: *Enciclopedia cattolica* 5, 989—990.

³⁸ B. GRAFENAUER—D. PEROVIĆ, *Naseljavanje Slavena na Balkanski poluotok. Raspodanjanje rodovskih odnosa i počeci formiranja klasnog društva*, u: *Historija naroda Jugoslavije I* (III. pogl.), 70—76.

Čini se da su počešće mijenjali naselja: ni po doseljenju u novu po-
stojbinu nisu se pojedina plemena smjestila u pojedinim oblastima za-
stalno. Pleme se teritorijaliziralo postepeno. Još u doba feudalnog sred-
njeg vijeka traju razne migracije: one uvjetuju razdvajanje, miješanje
i stapanje pojedinih etničkih skupina na Balkanu. Ustaljivanjem nase-
lja, negdanju rodovsku organizaciju zamjenjuje seoska općina, koju sa-
činjavaju pretežno velike porodice ili zadruga.

U prvim stoljećima poslije doseljenja bilo je među Slavenima (oso-
bito u Bosni) i dosta robova.³⁹

U istočnim dijelovima slavenskog Juga brak se morao sklopiti u
crkvi po crkvenim propisima. U protivnome nije bio smatran valjanim.
Tako npr. po Dušanovu zakoniku brak sklopljen »bez blagoslovenija i
uprošćenija crkve« morao se rastaviti. U obitelji je žena imala podređen
položaj. Muž je smio ženu kazniti, njemu je pripadao i njezin miraz
(tastnina, prikija).⁴⁰

E. Obitelj u islamu

U predislamskih Arapa, pustinjских nomada, bračna je veza bila
obična slučajnost, bez nekih moralnih ili materijalnih obveza. Uobiča-
jene su bile incestne veze s majkama, sestrama, kćerima. Rođenje žen-
skog djeteta smatralo se zlim znamenjem, pa su beduini žensku djecu
znali zakopavati u pijesak živu. Žena se smatrala nižom od muškarca,
njemu podređena, bez prava, kao stvar.⁴¹

Muhamedova je nauka označila u tom pogledu napredak, jer Bog
je stvorio čovjeka i ženu po istom principu.⁴² Dok su djeca maloljetna,
zaštićena su zakonom. Roditelji im moraju posvećivati pažnju, vodeći
računa o njihovu obrazovanju i posjedovanju.⁴³

Punoljetna muslimanka slobodna je građanka te može stupiti u
brak i bez dozvole roditelja. Vjenčanje bez njena pristanka nezakonito
je i pravno nevaljano. Muževi moraju prema ženama biti susretljivi i
blagi, pa i onda kad se one teže ogriješe o bračne dužnosti⁴⁴.

Načelno Kur'an dopušta razvod braka, ali kao nužno zlo. Dopušta i
poligamiju i harem, »kao stvar koja je vjernim dopuštena — mubah, ali
nije dogma ni zapovijest«⁴⁵. Ipak, simpatija Kur'ana jest na strani mono-
gamije: »ni jedan musliman, koji se točno drži propisa Kur'ana ne može
u isto vrijeme imati nego samo jednu ženu«, pa se poligamija u islamu
samo tolerira i zakonodavac je može uvijek kad nađe za shodno uki-
nuti.⁴⁶

39 B. GRAFENAUER—D. PEROVIC, n. mj. 9—101.

40 D. JANKOVIĆ, *Društveno-ekonomski razvitak i državno uređenje Srbije u XIII i XIV stoljeću — pravo*, u: *Historija naroda Jugoslavije I* (X pogl. B 9), 438—439.

41 O. N. HADŽIĆ, *Muhamed a. s. i Kur'an. Kulturna istorija Islama*, 1968, 139—140.

42 Četvrta sura Kur'ana počinje ovim riječima: »Žene, smrtnici! Bojte se Boga, koji vas je sve stvorio po istom životnom principu čovjeka i ženu od kojih se umnožilo čovječanstvo. Bojte se Boga od koga svi pomoć tražite i poštuju te krvnu vezu.« Usp. O. N. HADŽIĆ, n. dj., 141.

43 O. N. HADŽIĆ, n. dj., 141.

44 O. N. HADŽIĆ, n. dj., 141—142.

45 O. N. HADŽIĆ, n. dj., 145.

46 O. N. HADŽIĆ, n. dj., 146.

S vremenom je, međutim, unutar islamskih zajednica nastala recesija. »Propadanjem arapske političke moći i kulture počelo je propadati i islamsko društvo. Sve slobodnjačke ustanove iz prvih dana islama izgubile su se u zagušljivoj atmosferi kazuista i teoloških fariseja koji su zavladao islamskim duhovnim svijetom. I tako je, između ostalih pogrešnih i nazadnjačkih tumačenja vjere, prodrlo u islamski svijet kao dogma i sakrivanje žena i njihovo zapostavljanje u društvu.«⁴⁷

F. Kršćanska obitelj u srednjem vijeku

Budući da se kršćanska obitelj zasniva na ženidbi kao sakramentu, bit će dobro razmotriti odnos između obiteljskog života i braka kao vjerske tajne.

Od 4. do 11. stoljeća nastao je na Zapadu liturgijski obred sklapanja ženidbe, ali je općenito ostao neobvezatan.

Na Istoku se od 8. stoljeća dalje čisto crkvena ženidba smatra valjanom i obvezatnom na građanskom području (što će u zapadnoj Crkvi biti tek poslije Tridentskog sabora). Od 9. stoljeća njen je konstitutivni elemenat tzv. stefanoma (vjenčanje). Bez »vjenčanja« nema sakramenta. Redovni je službenik otajstva svećenik koji daje blagoslov i postavlja vijence mladencima⁴⁸.

U 11. stoljeću dobiva Crkva na Zapadu opću vlast nad ženidbom, tako da odsele crkveni propisi uređuju i građanske i vjerske učinke braka. Otprilike u isto vrijeme — od 11. do 13. stoljeća — kršćanska misao razrađuje teološku sintezu o sakramentima. Tad se i ženidbi definitivno priznaje status sakramenta. Drugim riječima: pravno uzimanje vjenčanja u svoje ruke sa strane Crkve prethodilo je dogmatskom učenju gledom na sam sakrament ženidbe.

Dok je u prvom tisućljeću Crkva uglavnom isticala čudoredne i religiozne osnove kršćanskog braka, jer brak je zemaljska stvarnost koju kršteni supruzi žive u Gospodinu, te se ženidbi posvećivala poglavito pastoralna briga, u doba skolastike Crkva stvara svoju sintezu teologije braka. Tada posije za elementima rimskoga prava, u prvom redu za spomenutim načelom: *Nuptias non concubitus sed consensus facit*⁴⁹. Time je formalno tvorni elemenat ženidbe od plemena, oca ili skrbnika prenesen na same mladence, a privola (*consensus*) postala je od zastupničkog čina drugih osobnim činom dvoje vjerenika. A to je u zbilji značilo da se mladencima priznala punoljetnost suprugâ.⁵⁰

Kad je ta osnovna veličina bila utvrđena, sve je ostalo poprimilo drugotnu važnost: i roditeljska nagodba, i prosidba, i zaruke, i miraz itd., štoviše, i sam ženidbeni liturgijski blagoslov svećenika. Odsele, s formalne strane, brak nastaje pristankom kao takvim, pa je manje va-

⁴⁷ O. N. HADŽIĆ, n. dj., 148.

⁴⁸ E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 301—310; G. DANNEELS, *Les ministres du sacrement de mariage*, u: P. DE LOCHT, *Mariage et sacrement de mariage*, 1970, 203—205.

⁴⁹ K. RITZER, *Weltliches Recht und kirchliche Ehefassung im Westen*, u: *Concilium* 6, 1970, 335—336.

⁵⁰ E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 254—266.

žno je li taj pristanak javan ili tajan. I zato će u Crkvi na Zapadu i tajnim ženidbama (*matrimonia clandestina*) biti priznata pravna i sakramentalna valjanost⁵¹.

Vjenčanje se otad shvaća kao obred kojemu je bit u ugovoru (*contractus*), pa taj čimbenik ulazi malo-pomalo u liturgijske knjige, poprimajući oblik razgovora s upitom i pristankom.

U 12. stoljeću crkveni obred asimilira sav čin sklapanja braka i obavlja se pred svećenikom koji daje blagoslov. No, ženidbeni ugovor — kako rekosmo — po sebi je dostatan za valjanost, bez obzira ima li ili noma crkvene, odnosno građanske pravne »forme«. I takav brak (*matrimonium clandestinum*) valjan je i od Crkve stoljećima priznat kao pravi sakrament: *verum et ratum matrimonium*⁵².

Tek će na saboru u Tridentu u 16. stoljeću dekretom *Tametsi* biti uvedena obvezatna crkvena kanonska »forma«, po kojoj će brak biti valjan samo ako je sklopljen pred župnikom (ili opunomoćenim drugim svećenikom) i dva ili tri svjedoka.⁵³ Ta je odredba konačno ušla u Crkveni zakonik (*Codex iuris canonici*, 1917) te je i danas važeće pravo Katoličke Crkve, koje regulira sva vjenčanja katolika.

Međutim, otprilike u isto vrijeme kad se održavao Tridentski sabor nastaje u Evropi sve snažnije društveno-kulturno kretanje koje preko humanizma vodi k sekularizmu. Time dolazi i do postupne sekularizacije bračne ustanove, na koju ne reflektira više samo crkveni nego sve većma i građanski forum — država. Tako u Engleskoj već godine 1563. u vrijeme Cromwella a u Nizozemskoj godine 1580. ima slučajeva čisto građanske ženidbe. Od 1781. do 1783. svodi austrijski car Josip II ženidbeno zakonodavstvo na civilno pitanje. Takav razvoj stvari dovodi do opreka: neki pape, počevši od Pija VI, dižu svoj glas i brane stajalište da sva bračna problematika podliježe crkvenoj jurisdikciji⁵⁴. A Crkveni zakonik (CIC) precizira u kanonu 1016:

»Baptizatorum matrimonium regitur iure non solum divino, sed etiam canonico, salva competentia civilis potestatis circa mere civiles eiusdem matrimonii effectus.«

Ali problem napetosti time nije riješen. Osjećamo ga živo i dan-danas: u kojoj mjeri mogu Crkva i država posizati u ženidbu, koja u svojoj biti nastaje slobodnim osobnim činom — privolom? Ako je osobni pristanak u braku osnovna veličina, i to veličina naravnog reda, a odre-

51 U dekretu *Tametsi* Tridentskog sabora (1563) piše: »Tametsi dubitandum non est, clandestina matrimonia, libero contrahentium consensu facta, rata et vera esse matrimonia, quamdiu Ecclesia ea irrita non fecit, et proinde iure damnandi sint illi, ut eos sancta Synodus anathemate damnat, qui ea vera ac rata esse negant, quique falso affirmant, matrimonia a filiis familias sine consensu parentum contracta irrita esse, et parentes ea rata vel irrita facere posse: nihilominus sancta Dei Ecclesia ex iustissimis causis illa semper detestata est atque prohibuit.« H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum etc.* 34, 1813.

52 Usp. bilj. 51. Vidi. E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 316—319.

53 »Qui aliter quam praesente parochio, vel alio sacerdote de ipsius parochi seu Ordinarii licentia, et duobus vel tribus testibus matrimonium contrahere attentabunt: eos sancta Synodus ad sic contrahendum omnino inhabiles reddit, et huiusmodi contractus irritos et nullos esse decernit, prout eos praesenti decreto irritos facit et annullat.« Dekret *Tametsi*: H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum etc.* 34, 1816.

54 Tako Pijo VI u pismu biskupu u Motuli Napuljskog kraljevstva *Deesemus nobis* 16. rujna 1788, usp. H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum etc.* 34, 2598. Vidi: E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 324—327.

đena kanonska forma veličina pozitivnog reda, kako razriješiti konfliktne slučajeve u kojima treba preferirati jednu od tih veličina? Ta i takva pitanja ostaju otvorena.

G. Obiteljske zadruge na slavenskom Jugu (Dodatak)

Od pamtivijeka su porodične zadruge na slavenskom Jugu veoma važna sociološka struktura. I u našim su krajevima, kao i drugdje po svijetu (recimo u Rusiji ili Kini), stoljećima obitelji živjele u većim kućnim zajednicama — zadrugama. Izraz *zadruga* uveli su etnolozi i pravnici, dok se u narodu rabi ime *velika kuća* ili *zadružna kuća*⁵⁵. U nas — po Hrvatskoj, Srbiji, Bosni, Makedoniji, Crnoj Gori i Kosovu — ona je bila norma seoskom agrarnom svijetu otprilike do prije stotinu godina, a negdje tako reći do jučer. Bilo je i iznimaka, tzv. individualnih seljaka, ali su imali znatno manji utjecaj i ugled u društvu (»inokosnik-mučenik«)⁵⁶.

Još u ovom stoljeću bilo je zadruga sa po 80 do 100 članova. Dok je V. Erlich (od 1940. do 1960. otprilike) istraživao, bilo je u zadrugama prosječno 25 zadrugara. Život unutar brojne družine nije bio bez svojih draži i ugone. Ljudi koji su u njima odrasli, s nostalgijom se sjećaju negdanjih prilika⁵⁷.

Jugoslavenska je zadruga patrijarhalna (odnosno i patrilinearna i patrilokalna): predstavništvo i nasljedstvo ide po muškoj lozi; sinovi ostaju u kući i u pravilu se od nje ne odvajaju, ostaju tu sa ženama (snahama), s djecom, unucima i neudatim kćerima. To znači: sva muška čeljad tu je rođena a žene redovno dovedene. Na čelu velike kuće jest starješina, obično najstariji muž, otac ili djed. On raspoređuje posao, predstavlja zadrugu pred drugima, održava disciplinu i autoritet, ženi sinove i unuke. Imutku su svi zadrugari suvlasnici. Dijeliti se od oca ne samo da je nepraktično nego i grijeh i sramota. Kad starješina umre, nasljednik mu je redovito najstariji sin. Kadikad odlučuje osobna sposobnost. U Slavoniji starješinstvo »rotira«. Govorilo se:

Svaka sila od vrimena,
samo Božja vikom traje,
a zadružna redom ide⁵⁸.

Za razliku od rimskoga *pater familias* ili germanskoga kućegazde, porodični starješina u našoj zadrugi nije bio svemoćni gospodar.

Glede ženidbe i udaje djece, još su uoči II svjetskog rata roditelji imali posvuda jak utjecaj na izbor bračnog druga.⁵⁹

Teške su obiteljske prilike vladale u onim krajevima u kojima je muž radi zarade morao izbjivati iz svojega doma. No, žene iseljenika iz Primorja a tako i žene makedonskih pečalbara, unatoč vrlo različitim

55 V. St. ERLICH, n. dj., 217.

56 V. St. ERLICH, n. dj., 217—225; 228—236; V. ČUBRILOVIĆ, *Plemenska i seoska uprava*, u: *Historija naroda Jugoslavije*, II (pogl. XXXIV), 763 i dalje, osobito 774—779.

57 V. St. ERLICH, n. dj., 217—218.

58 V. St. ERLICH, n. dj., 219—220.

59 V. St. ERLICH, n. dj., 186—191.

kulturnim sredinama, ostajale su svojim muževima strogo moralno vjerne godinama. Moralnog liberalizma bilo je međutim po Slavoniji i Vojnoj krajini⁶⁰.

III. OBITELJ U SUVREMENOM SVIJETU⁶¹

Od početka 19. stoljeća naovamo prilike u našoj civilizaciji, zahvaljujući sve jačem razmahu industrijalizacije i urbanizacije, stubokom se mijenjaju. Nema područja ljudskog života koje ne bi više ili manje bilo zahvaćeno tim općim nezadrživim procesom. Njime je duboko pogođena i obitelj.

Do 19. stoljeća — a u nas negdje sve do sredine ovoga stoljeća, ako ne i do jučer — obitelj se mogla oslanjati na splet pouzdanih izvanjskih uporišta koja su joj jačila unutrašnju povezanost, sklopljenost i postojanost. Obiteljska zadruga (s djedovima, roditeljima, braćom, sinovima, unučadi, sa zajedničkim posjedom, gospodarenjem i drugovanjem) pa i čitava sela (agrarno-ruralna naselja) tvorili su uglavnom jedinstvenu sociološku i ekološku cjelinu autoritativnoga patrijarhalnog (ili androkratskog) tipa.

Uža obitelj i bliža društvena zajednica međusobno se proniču i podupiru, skupa razvijaju i uvjetuju. Nekada, oženiti se ili udati značilo je unići u jedan predopstojeći (prilično točno zadani) poredak i uklopiti se u radni sastav, koji se općenito poklapao sa širom porodicom ili naseljem. I čvrstoća braka ovisila je ponekad više od toga konteksta zajedničkog življenja i rada nego možda od uzajamne povezanosti i predanja dvoje supruge, tako da je predbračna ljubav imala znatno drugačiji biljeg od ljubavi u samom braku. »Mit der Eh' / da hat die Lieb' ein End« — govorili su negda, ne bez razloga, stari Nijemci.

Međutim, mnoge od tih funkcija što ih je nekoć obavljala porodična zadruga na selu preuzeo je danas grad, ili općenito urbanizirana sredina.

Ranije se mjesto stanovanja podudaralo s mjestom djelovanja i privređivanja: sav se život i rad odvijao na posjedu zadruge ili sela. U industrijskoj ili gradskoj sredini više nije tako: stanuje se na jednom, a radi na drugom mjestu, često vrlo udaljenom od prvoga. Ženidbom mladi više ne ulaze u nešto »gotovo«, što je tako reći objektivno, što ih čeka (kao dana porodica, selo, dom), nego započinju život od sebe, sami, često bez ikakve nekretnine.

Te nove okolnosti jesu rizične, ali i pune izgleda za razrast osobnog i partnerskog oblika života. Time obiteljski život nije više strogo tipizirana (za sve jednaka) datost, nego je radije zadaća, program, dogovor dvoje slobodnih i odgovornih ljudi, kojima je budućnost zajamčena ne toliko izvanjskom strukturom institucije, kao nekad u kućnoj zadruzi, koliko njihovim unutrašnjim duhovnim ljudskim potencijalom. Ako je, gledamo li izvana, nešto izgubila, iznutra je obitelj dobila pojačanje u svojim iskonskim dimenzijama (primary relationship): u međusupruž-

⁶⁰ V. St. ERLICH, n. dj., 210.

⁶¹ E. SCHILLEBEECKX, n. dj., 17—28; H. WOLLASCH, *Familie* (soziologisch), u: *Lexikon für Theologie und Kirche* 2, 4, 10—14; J. DAVID, *Familie*, u: *Sacramentum mundi* 2, 9—20.

ničkim odnosima, odnosima roditelji-djeca, odnosima samostalna obitelj-
druge samostalne obitelji. Supruzi su »vraćeni sebi samima«. Uporište
svojoj vezi nemaju tražiti negdje izvan sebe, nego u sebi samima. U tije-
ku je *proces interiorizacije* obitelji. Autoritarni, patrijarhalni, androkrat-
ski tip obitelji iščezava, a sve se više utvrđuje tip supružnički, partnerski,
sinkratski. Taj novi tip priznat je i međunarodno poznatom Općom de-
klaracijom o pravima čovjeka Ujedinjenih naroda (čl. 16):

»Muž i žena imaju ista prava gledom na brak, za vrijeme braka
i u času njegova razrješenja.«

Za industrijsko urbanizirano doba značajna je mala (samostalna)
obitelj od dviju generacija (roditelji-djeca). Djeca u toj obitelji nisu
više proizvodno dobro ili radna snaga (kako su bila u zadruzi seoskoga
tipa). U svim svjetskim ratarskim kulturama uspijevale su djecom broj-
ne obitelji (u Kini, Africi, Rusiji, Slavonskom Jugu). Sociološki gledano,
u industrijaliziranoj sredini ne uspijevaju više. S privredne strane, za
dijete se može reći da je u suvremenoj obitelji ponajprije potrošač i
»teret«, ali, gledano ljudski, dijete je, kao nekad i svagda, neprocjenjivo
blago, obogaćenje i počašćenje roditelja.

U ratarskoj preindustrijskoj porodici brojnost djece nije dolazila
samo od brojnih poroda jednog bračnog para nego i od poroda drugih
bračnih parova u zadruzi. To jest: čeljadi je u zadrugama bilo mnogo
jer je pod istim krovom suživjelo više obitelji.

Tako je tijesna životna povezanost ljudi više generacija bila »pri-
rodna« stvar: pradjedovi, djedovi, bake, roditelji, sinovi, unuci — žive
skupa, i ta činjenica utemeljuje moć kućne tradicije. Jednako tako, rod-
binska veza nekoć je ne samo ljudski nego i društveno i politički vrlo
važna (spomenimo negdašnje kraljevske, carske, plemićke, velikaške
kuće: Karlovići, Habsburgovci, Anžuvinci, Zrinski, Frankopani, Šubići).
Danas opada važnost rodbinske veze: pojedinci se afirmiraju u prvom
redu osobno, vlastitim znanjem i sposobnošću.

Nekoć je položaj zadružnog starješine (patrijarhe) bio vrlo moćan:
nadređen je ženi, djeci i drugoj čeljadi u kući; on je poslodavac, poslo-
vođa, upravitelj dobara, predstavnik družine i njezin gazda. Danas na-
protiv, u maloj, sinkratskoj obitelji očevo je autoritet manje utemeljen
u njegovoj privrednoj ili rodbinskoj funkciji a mnogo više u njegovim
osobnim, karakternim i duhovnim vrlinama. U maloj obitelji snažno
raste osobna svijest ličnosti i smisao za vlastitu slobodu. Time dolazi,
istina, rizik emancipacije, odnosno preizloženosti mnogovrsnim utjecaj-
ima izvana, ali dolazi i prilika za afirmaciju i produbljivanje osobnih
kvaliteta. Za razliku od stare obitelji, koja se oslanjala na privredni, dru-
štveni i tradicijski poredak, nova se obitelj upire u duhovne i duševne
snage, čudoredne i vjerske vrednote supruga. Time je nova obitelj po-
vedivija (i labilnija), ali u sebi, ljudski i duhovno, raznolikija je, i
reklo bi se, antropološki kvalitetnija.

Osobit i nezaobilazan zadatak koji valja riješiti jest: kako definirati
i oživotvoriti odnos muž-žena, roditelji-djeca, pojedina obitelj-druge obi-
telji (obitelji rodbine, prijatelja, znanaca, susjeda, kumova, suvjernika).
Od rješenja tih zadataka možemo očekivati mnogo dobra, budu li rije-
šeni temeljito i pogodeno.

ZAKLJUČAK

1) Obitelj je prapojav čovječanstva. Ali, kako smo vidjeli, obiteljska se institucija tijekom vjekova mijenjala kako su se mijenjale društvene, gospodarske, kulturne i druge prilike među ljudima. Obitelj se mijenja i danas.

2) Kao što je za prošla povijesna vremena bila presudna tzv. neolitska revolucija, tako je za naše doba izrazita i presudna industrijska revolucija i urbanizacija. Uvjetujući cjelokupnu strukturu suvremenog svijeta, taj proces zadire duboko i u obitelj: porodične zadruge nestaju, sržna se obiteljska jezgra kontrahira u tzv. malu (samostalnu) obitelj (muž, žena, djeca) u kojoj vladaju sve češće partnerski (sinkratski) odnosi, pogodujući time osobnom rastu pojedine ličnosti, osobito djece.

3) Takva obitelj iziskuje adekvatan tretman i sa strane Crkve. No, tradicionalna teološka sinteza i pastoralna pragmatika nisu do danas tematizirale i razradile implicitne sadržaje svoga poklada koji se odnosi na obitelj: nisu stvorile sintezu na temu obitelj. Pastoralni priručnici često govore naširoko o dodatnim strukturama (npr. raznim društvima), a previđaju nekako središnju: obitelj kao fundamentalnu, iskonsku, prirodnu i eklezijalno nezaobilaznu veličinu. Crkva bi bez župe možda i mogla, ali bez braka i obitelji ne može. Po onoj Augustinovoj: *Familia — seminarium civitatis* možemo reći i: *Familia — seminarium ecclesiae*. A Crkva nema, na žalost, do danas razrađene pastoralne obitelji, kao što nema ni obrađene teologije obitelji. To je želja Crkve.

Je li ispunjiva?

Sigurno jest. Ako je početkom ovog milenija, u 11. i 12. stoljeću, teološka misao na Zapadu, stvarajući sakramentološku sintezu, udarila temelje traktatu *De matrimonio*, dakle temelje teologiji braka [makar shvaćenog pretežno kao *matrimonium in fieri*, gdje se manje govori o osnovnoj antropološkoj i teandričkoj realnosti saveza dvoje suprugâ u »jednom tijelu« (*res sacramenti*), a znatno više o njezinoj pravnoj strukturi i mogućim kombinacijama] — vjerujemo da danas sazrijeva vrijeme za to da se intenzivno misli na stvaranje odgovarajuće teološke sinteze o obitelji (*Tractatus de familia*). Za tu sintezu dao je Drugi vatikanski sabor solidne pretpostavke govoreći ne samo o univerzalnoj nego i o mjesnoj, pokrajinskoj, metropolitanskoj Crkvi. Tako je i obitelj-crkva, *ecclesia domestica* (Lumen gentium 11, 2; usp. Rim 16, 5, 1 Kor 16, 19, Vulg.) — domaća crkva, ili crkva u malom, mala crkva, kako ju je zvao Ivan Zlatousti. Na toj ekleziološkoj osnovi i drugim valjanim elementima iz objavljenoga Poklada čini nam se da bi bilo moguće izgraditi temeljit traktat o obiteljskoj ustanovi, teološku raspravu o obitelji, čijim je imenom (*familia*) od davne davnine u svojoj liturgiji običavala »definirati« samu sebe rimska Crkva, taj svjedok vjerni vjekovne vjere kršćanske.